

**ЕПІДИГМАТИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ПРИКМЕТНИКІВ
НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЛЮДИНИ
(на матеріалі публіцистичних текстів)**

У представленій статті досліджуються епідигматичні характеристики ключових прикметників на позначення інтелектуальних здібностей людини, ґрунтуючись на кількісних характеристиках вживань окремих семем ядрових полісемічних лексем у публіцистичних текстах.

Ключові слова: епідигматичні характеристики, семантична структура слова, семема, семний комплекс.

Угринюк Р.В. Эпидигматические характеристики ключевых прилагательных на обозначение интеллектуальных способностей человека (на материале публицистических текстов). В статье исследуются эпидигматические характеристики ключевых прилагательных на обозначение интеллектуальных способностей человека, основываясь на количественных характеристиках употреблений отдельных семем ядровых полисемантических лексем в публицистических текстах.

Ключевые слова: эпидигматические характеристики, семантическая структура слова, семема, семный комплекс.

Ugrynyuk R.V. Epidigmatic Characteristics of the Key Adjectives with the Denotation of Human's Intellectual Skills (Verified on the Material of Publicistic Texts). The article deals with the epidigmatic characteristics of the key adjectives with the denotation of human's intellectual skills, on the basis of quantitative indexes of separate semes' use of key polysemantic lexemes.

Key words: epidigmatic characteristics, semantic word structure, sememe and seme complex.

На початку ХХ ст. швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр запропонував розгляд мовної системи через протиставлення асоціативних (парадигматичних) і синтагматичних відношень. З 50-х років ХХ ст. починається другий етап розвитку структурної лінгвістики, для якого характерний поворот до вивчення плану змісту й динамічних моделей мови. Методи і прийоми аналізу, розроблені спочатку в фонології, були перенесені в граматику і семантику [Ярцева 1990, с. 497], на основі чого постала і методика компонентного аналізу [Стернин 1985, с. 36], і системно-структурна концепція значення, яка відкрила нові перспективи для дослідження змістової сторони слів [Огуй 1998, с. 37]. Таким чином, в останні десятиліття все більшого визнання отримує дериваційний план опису мови [Кудрявцева 2004, с. 30].

Зазначимо, що думку про існування епідигматичних зв'язків як третього виміру мовної системи висловлювали І.В. Арнольд, Д.М. Шмельов, О.М. Шрамм, О.Д. Огуй, Л.А. Кудрявцева та ін.

О.М. Шрамм розглядає семантичну організацію багатозначного слова через опис типових структур лексичних значень прикметників [Шрамм 1979, с. 97].

На думку Д.М. Шмельова, значення слова визначається дериваційними (у широкому значенні) й асоціативними зв'язками [Шмелев 1977].

Деривацію як процес утворення нових слів і значень [Кудрявцева 2004], що призводить до перебудови семантичної структури лексем, визначає Л.А. Кудрявцева [Кудрявцева 2004].

Враховуючи те, що дослідження епідигматичних характеристик полісемантів почали проводитись вченими не так давно, лексичний склад на позначення інтелектуальних здібностей людини залишався до цього часу поза увагою лінгвістів.

Щоб заповнити цю прогалину, здійснимо аналіз епідигматичних характеристик прикметників з урахуванням їхньої реалізації в публіцистичних текстах.

Таким чином, **об'єктом** цього дослідження є компоненти лексико-семантичної групи (далі ЛСГ) прикметників на позначення інтелектуальних здібностей людини. **Предметом** – епідигматичні характеристики ключових елементів ЛСГ.

Метою дослідження було виявити зміни у семантичній структурі лексем, ґрунтуючись на кількісних характеристиках вживань окремих семем полісемантів у публіцистичних текстах (на матеріалі он-лайн масиву газет „Frankfurter Rundschau“ та „Welt“).

Задля більшої об'єктивності дослідження, аналіз словникових дефініцій ядрових компонентів ми провели скориставшись чотирьма лексикографічними джерелами [Duden 1996, Wahrig 1994, Bünting 1996, Lingen 2003].

Визначивши семем та комплекси сем ключових прикметників, розглянемо їх семантичні особливості функціонування у публіцистичних текстах.

Лексема *klug* характеризується такими семними комплексами:

1. «*Mit scharfem Verstand, logischem Denkvermögen begabt, davon zeugend*».
2. «*Intelligent, gescheit, verständig*».
3. «*Vernünftig, weise, schlau, geschickt, diplomatisch*».

Із 500 контекстів лексична одиниця *klug* як прикметник зафіксована 179 разів, як прислівник – 321 раз.

Щодо прикметників, то семний комплекс «*mit scharfem Verstand, logischem Denkvermögen begabt, davon zeugend*» налічує 38 слововживань (далі СВ) та вказує на кмітливість:

«*Nach einem ersten Aufbegehren mit der „Verrats“-Kampagne gegen die FDP war Schmidt klug genug, sich aus dem Bundestag und der Parteiführung als Herausgeber der „Zeit“ auf eine neue Ebene zurückzuziehen ... [Welt, 08.12.2008]*».

Використання семного комплексу «*intelligent, gescheit, verständig*» складає 47 СВ та вказує на тямущу, освічену людину:

«*Osama bin Laden, der **klug** und böse ist und über viel Freizeit verfügt, soll angeblich viel lesen* [Welt, 16.12.2008]».

Семний комплекс «*vernünftig, weise, schlau, geschickt, diplomatisch*» найбільш розповсюджений у публіцистичному текстовому масиві (94 СВ). Як бачимо, контекст часто вказує на розсудливу поведінку:

«*Zum Teil ist es Schwäche, zum Teil aber auch **kluge** Zurückhaltung* [Welt, 11.12.2008]»;

«*Langfristig werden aber nur die Glaubensrichtungen überleben, die **klug** genug sind und naturwissenschaftliche Erkenntnisse auch zulassen* [Welt, 12.12.2008]».

Слід підкреслити, що майже в половині слововживань прикметник *klug* характеризує неживий об'єкт, напр.:

«*Nun hat ja jede Regierung eine ganz Reihe von **klugen** Beratungsgremien, so was wie den Sachverständigenrat* [Welt, 20.12.2008]».

Контексти, у яких зустрічається прислівник *klug*, також продемонстрували використання всіх трьох семних комплексів авторами газетних статей. Перший семний комплекс налічує 44 СВ, другий – 41 СВ, третій – 236 СВ. Слід зазначити, що прислівник *klug* також найчастіше вживається для характеристики розумних, розважливих дій суб'єкта:

«*Das Staatsoberhaupt bescheinigte Bürgern und Politik, in der Krise "**klug** und besonnen" agiert zu haben* [Welt, 24.12.2008]».

Ключовий для прикметника *begabt* семний комплекс «*mit besonderen Anlagen, Fähigkeiten (zu bestimmten Leistungen) ausgestattet, talentiert*», що трапляється в текстах 518 разів, характеризує вроджені здібності, нахили людей:

«*Besonders in Amerika gingen **begabte** Mathematiker lieber zur Bank als in die Forschung* [Welt, 12.10.2008]».

На основі аналізу лексикографічних джерел було виділено такі семми та семні комплекси для прикметника *aufgeweckt*:

1. «*Von erstaunlich rascher Auffassungsgabe und geistiger Regheit*».
2. «*Lebhaft*».
3. «*Klug*».

Семний комплекс «*von erstaunlich rascher Auffassungsgabe und geistiger Regheit*» не фіксується текстами, оскільки вони чітко не вказують на здатність сприймати та розуміти.

Натомість семема «*klug*» налічує 20 СВ та характеризує розумних, тямущих дітей, учнів:

«*... lässt er Iris antworten, und wir merken nicht nur an dieser Stelle, dass wir es bei Iris und Martin mit außergewöhnlich neugierigen und **aufgeweckten** Kindern zu tun haben ...* [Welt, 06.12.2008]»;

«*Als einer der wenigen Überlebenden berichtet er nun Jugendlichen wie den Potsdamer Zehntklässlern von seiner Entwicklung: vom **aufgeweckten** Schüler 1935 am Ulmer Humanistischen Gymnasium zum risikobereiten Widerstandskämpfer* [Welt, 07.11.2008]».

Семема «*lebhaft*» вказує на енергійність, жвавість, рухові процеси організму і не стосується напряму розумових здібностей.

Лексикографічні джерела фіксують виділення таких значень для лексеми *intelligent*:

1. «*Klug*».
2. «*Geistig begabt*».

Аналіз показав, що семема «*klug*» виявилась найчастотнішою (748 СВ) і характеризує як безпосередньо розумну людину, так і результат її дій:

«*Es gibt in der Formel 1 viele **intelligente** Menschen, aber auch viele Träumer* [Welt, 06.12.2008]»;

«*Der Anbau von salztoleranten Pflanzen ist eine **intelligente** Lösung* [Welt, 07.12.2008]».

Семний комплекс «*geistig begabt*» налічує значно меншу кількість контекстуальних вживань (44 СВ), оскільки відсутня пряма вказівка на обдарованість, яка, як правило, виражена імпліцитно:

«*Die NPD in Bayern ist gut aufgestellt und setzt auf **intelligente** junge Menschen* [Welt, 17.12.2008]».

Крім цього, як ми вже зазначали, штучний інтелект входить у повсякденне життя людини, про що свідчить контекстуально виявлений семний комплекс «*mit künstlicher Intelligenz arbeitende Roboter*», який не зафіксований більшістю тлумачних словників:

«*Auch andere Forscher entwickeln neue Generation von **intelligenten** Robotern* [Welt, 05.12.2008]».

Цікаво відзначити, що контекстуально зафіксований семний комплекс «*Bezeichnung der Intelligenz eines Tieres*» (3 СВ):

«*Die **intelligenten** Tiere hatten sich die Routen gemerkt und kehrten nicht mehr in den Wald zurück* [Welt, 14.12.2008]».

Аналіз показав, що контексти, у яких зустрічається прислівник *intelligent* (139 СВ), виявили функціонування на шпальтах газет лише семема «*klug*». Слід зазначити, що прислівник *intelligent* найчастіше вживається для характеристики розумних, розважливих дій суб'єкта:

«*Schon im Sommer habe sich das System bewährt und sei von den Verkehrsteilnehmern "**intelligent** genutzt" worden* [Welt, 21.12.2008]».

Унаслідок аналізу словників ми виявили такі семні комплекси прикметника *diplomatisch*:

1. «*Die offiziellen zwischenstaatlichen Beziehungen betreffend*».
2. «*Klug, taktisch geschickt bei dem Bemühen, ein bestimmtes Ziel zu erreichen*».
3. «*Vorsichtig verhandelnd*».

Семний комплекс «*die offiziellen zwischenstaatlichen Beziehungen betreffend*» виявився найбільш уживаним (726 СВ), що свідчить про відбиту в мові важливість партнерських міждержавних відносин:

«*Die Schweden, die bereit sind, wegen dem, was wir in Vietnam tun, die **diplomatischen** Beziehungen zu Amerika abzubrechen, haben keinen Pieps gesagt, als Hitler die Juden abschlachtete* [Welt, 29.12.2008]».

Семний комплекс «*klug, taktisch geschickt bei dem Bemühen, ein bestimmtes Ziel zu erreichen*» налічує 73 випадки вживань. Як ми бачимо з контексту, для досягнення політичної мети необхідна дипломатична вправність:

«*Die SPD, für die der Außenminister als Kanzlerkandidat ja auch steht, will kurz vor Jahresende noch einmal klarmachen, dass die Urheberschaft für alles friedenspolitisch Progressive habe. Diplomatisches Geschick beweist diese marktschreierische Geste nicht* [Welt, 23.12.2008]».

3-й семний комплекс «*vorsichtig verhandelnd*» – «*передбачливо вести переговори*» – налічує 218 випадків уживань великою мірою через синтагматичні зв'язки прикметника *diplomatisch* з іменниками *Antwort*, *Lösung*:

«*Die UEFA sucht verzweifelt nach einer diplomatischen Lösung – auch um ihren eigenen Ruf nicht zu ramponieren* [Frankfurter Rundschau, 25.09.2008]»;

«*Diese vernichtende Analyse führte zwangsläufig sofort zur Frage der Schuld. Gesine Schwan, die Präsidentschaftskandidatin der SPD, versuchte es mit einer diplomatischen Antwort* [Welt, 19.12.2008]».

Необхідно підкреслити, що контексти, у яких вжитий прислівник *diplomatisch* (72 СВ), фіксують застосування єдиного семного комплексу «*klug, taktisch geschickt bei dem Bemühen, ein bestimmtes Ziel zu erreichen*» та вказують на необхідність дипломатичного поведіння суб'єкта в різних сферах життя задля досягнення певної мети:

«*Die Automobilhersteller sehen insbesondere auch die schwierige Lage vieler Zulieferer mit Besorgnis und leisten ihren Beitrag, um die erfolgreiche Entwicklungspartnerschaft abzusichern*», sagt Wissmann **diplomatisch** [Welt, 17.12.2008]».

«*Seine Begeisterung über das Urteil, sagt Stephen Wildhirt diplomatisch, halte sich in engen Grenzen* [Frankfurter Rundschau, 11.12.2008]».

Слід зазначити, що найчастотнішими в публіцистичному текстовому масиві виявились семема «*klug*» (748 СВ) прикметника *intelligent* та семний комплекс «*mit besonderen Anlagen, Fähigkeiten (zu bestimmten Leistungen) ausgestattet, talentiert*» (518 СВ) для лексеми *begabt*.

Таким чином, викладений матеріал дає можливість зробити висновок, що з плином часу відбуваються зміни у семантичній структурі слів. Внаслідок чого, ми виявили особливості вживання не зафіксованого більшістю словників семного комплексу «*mit künstlicher Intelligenz arbeitende Roboter*» прикметника *intelligent*. Також, контекстуально виявлений семний комплекс «*Bezeichnung der Intelligenz eines Tieres*», що підтверджує контекстуальне дослідження іменника *Intelligenz* [Угринюк 2010], який з прикметником *intelligent* покриває один і той же семантичний простір. Крім цього, слід зазначити, що суттєво домінують семні комплекси, які вказують на розсудливу поведінку, освічену людину, тобто на інтелект, що спирається на попередній досвід. Натомість, швидкість сприйняття, природні задатки реалізуються в контексті рідше.

У перспективі слід виявити епідигматичні характеристики також для дієслів задля цілісного охоплення лексико-семантичного поля інтелекту.

Кудрявцева Л.А. Моделирование динамики словарного состава языка / Л.А.Кудрявцева. – К. : ИПЦ «Киевский ун-т», 2004. – 208 с.

Огуй О.Д. Полісемія в синхронії, діахронії та панхронії: Системно-квантитативні аспекти полісемії в німецькій мові та мовах Європи / О.Д.Огуй. – Чернівці : Золоті литаври, 1998. – 370 с.

Стернин И.А. Лексическое значение слова / И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского университета, 1985. – 171 с.

Угринюк Р.В. Епідигматичні характеристики ключових іменників на позначення інтелектуальних здібностей людини (на м-лі німецьких публіцистичних текстів) / Р.В. Угринюк // Мовні і концептуальні картини світу. – К. : ВПЦ «Київський університет». – 2010. – Вип. 29. – С. 320–325.

Шмелев Д. Н. Современный русский язык. Лексика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по специальности «Рус. яз. и литература» / Д.Н.Шмелев. – М. : Просвещение, 1977. – 335 с.

Шрамм А.Н. Очерки по семантике качественных прилагательных : на материале русского языка / А.Н. Шрамм. – Ленинград. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1979. – 134 с.

Ярцева В.Н. Лингвистический энциклопедический словарь [Гл. ред. В.Н.Ярцева]. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

Лексикографічні джерела

Deutsches Wörterbuch / [herausgegeben von K. Bünting, R. Karatas]. – Chur : Isis Verlag AG, 1996. – 1472 S.

Duden : Deutsches Universalwörterbuch / [herausgegeben von Günther Drosdowski u.a.]. – Mannheim ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1996. – 1816 S.

Lingen : Neues deutsches Wörterbuch. – Köln : Lingen Verlag, 2003. – 1055 S.

Wahrig G. Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache / [Neu herausgegeben von Dr. Renate Wahrig-Burfeind]. – Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag GmbH, 1994. – 1824 S.

Ілюстративний матеріал

Frankfurter Rundschau : Frankfurter Rundschau [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу : <http://www.fr-online.de>

Welt : Die Welt [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу : <http://www.welt.de>

Кожне значення слова відзначається особливими парадигматичними відношеннями, так само, як і особливостями сполучуваності з іншими словами, що знаходить своє відображення в семантичній структурі кожного слова [140, с. 156].

verified on the material of publicistic texts